

1. Schuld

Klaas (19) drukt het gaspedaal snel iets verder in. Die ellendige verkeersdrempels ook! Remmen, gas-sen, remmen, gas-sen. De volgende is wat lager, daar hoeft hij niet te remmen. Hij kan niet zien dat er een motor uit de zijstraat rechts nadert. Op het moment dat Klaas nog wat gas bij geeft ziet hij hem wel. Te laat ... de motor boort zich in de flank van zijn auto en de berijder wordt over de auto geslingerd.

Wat is schuld?

Schuld ontstaat door het overtreden van een wet of norm. Dat kan de maximumsnelheid zijn, fraude of een geweldsmisdrijf. Maar het kan ook ontstaan in het gezin als een kind z'n eigen zin doet of als een vrouw haar man bedriegt. De eerste keer dat een mens schuld veroorzaakte was in het paradijs. Adam en Eva overtraden het gebod van God; zij begeerden en aten de voor hen verboden vrucht. Zij wilden zich niet houden aan het gebod van God om Hem lief te hebben boven alles en de naaste als zichzelf. Zo kwam de zonde in de wereld door de leugen en verleiding van satan. Adam en Eva kozen ervoor naar hem te luisteren en ongehoorzaam te zijn aan hun Schepper. De gevolgen zijn ingrijpend en tot op de dag van vandaag merkbaar.

Schuld ontstaat door zonde. Door overtreding en zonde staat een mens schuldig tegenover God. Sinds de eerste zonde in het paradijs is de zonde nooit meer weggeweest uit de schepping. Het zou dwaas zijn om dat te ontkennen. De gevolgen van de zonde dringen overal door. Zij belagen het welzijn van miljarden mensen, al zolang de wereld bestaat. Het overtreden van Gods wet verbrak niet alleen

de goede verhouding tussen God en mens. Het beschadigde ook de intens gelukkige verhouding tussen Adam en Eva. Tussen hen was eerst niets dan hartelijke liefde. De zonde verbrak die liefde. De liefde lag op dat moment in stukken.

Adam en Eva zijn niet per ongeluk in de val gelopen. Zij vielen niet slechts voor een begeerte maar kozen een vijandige opstelling tegenover hun Schepper. Vanaf dat moment zijn mensen de fundamentele liefdevolle gerichtheid op de Heere kwijtgeraakt; evenals de zuivere zorg voor de medemens en zichzelf. Het gaat bij de zondige mens in de eerste plaats om zichzelf, op een manier waardoor deze mens zichzelf en anderen schade kan toebrengen. Daarmee laadt hij schuld op zich.

Schuld en vergelding

Vanaf het moment van de zondeval staan alle mensen schuldig tegenover God. God is heilig en goed. Schuld tegenover Hem betekent dat er recht gedaan moet worden. Ieder mens moet God betalen wat hij of zij schuldig is. Maar de mens die tegen zijn naaste zondigt maakt ook schuld tegenover de medemens. Ook al is die schuld van een ander karakter dan de schuld tegenover God, toch vraagt ook zij om betaling, verzoening, vergeving tussen mensen. Bovendien is zonde tegen de medemens ook zonde tegen God, de Schepper van de mens.

We kunnen onszelf niet vrijpleiten met de opmerking dat we het zo niet bedoeld hebben. Hoe vaak wordt dat niet gezegd? Daarmee kan misschien een soort verlichting voor het geweten gevonden worden, maar het maakt de schuld niet minder. Ook wist deze verontschuldiging onze daden niet uit.

Schuld is een gevolg van het overtreden van een wet en heeft een gevolg, namelijk straf. De straf van God is iets anders dan de straf van mensen. De straf die door de rech-

ter wordt opgelegd is tijdelijk. Hoewel God tijdelijke straffen kan geven is Hij eeuwig en is Zijn uiteindelijke straf op de zonde eeuwig. De mens kan niet eeuwig straffen. Ook de doodstraf raakt slechts het tijdelijke bestaan. Maar: het doden van iemand plaatst de mens wel voor Gods rechterstoel. God is de Rechter Die volstrekt onafhankelijk een eeuwig vonnis velt.

Als je in Nederland als verdachte voor de rechter staat, gaat het in het vonnis altijd over de vraag of je schuldig bent of niet en of je straf krijgt of niet. Een advocaat kan in zijn pleidooi erop wijzen dat de bewijzen ontbreken. Hij kan aanvoeren dat je verminderd toerekeningsvatbaar was op het moment van een delict. Hij kan zeggen dat er ontlastende persoonlijkheidsfactoren of omstandigheden zijn die tot vrijspraak moeten leiden. Maar nooit zal hij vragen om de aangeklaagde vergeving te schenken. In de rechtspraak is er sprake van vergelding; vergeving is niet aan de orde.

Schuld: feit en gevoel

Schuld heeft, als een vergrijp bekend is geworden, een objectieve kant: iemand anders kan zien en begrijpen dat je iets verkeerd gedaan hebt. Dat moet in orde gebracht worden. Je bent schuldig. Dat is een feit. Daar kan zo nodig een rechter een oordeel over vellen, maar ook andere mensen hebben er zo hun mening over. Als je iets fout hebt gedaan, vind je er zelf ook iets van. Wát je ervan vindt, hangt in belangrijke mate af van je geweten. Ons geweten wordt vooral in onze opvoeding en door onze levenservaringen gevormd. Normen en waarden worden op die manier ingescherpt.

Ze kunnen ook juist uitgesleten en misvormd zijn. Sommige mensen hebben nauwelijks een geweten. Dit kan het geval zijn bij bepaalde persoonlijkheidsstoornissen waarbij men geen gevoel kan hebben voor een ander.

Bij confrontatie met het leed dat een ander is aangedaan vindt men dan altijd dat het wel meevalt of dat de schuld bij een ander ligt. 'Die vrouw die hij verkracht en vermoord heeft, had niet in het donker op straat moeten fietsen. En als ze had meegewerkt, was het niet nodig geweest haar te vermoorden ...'

Naast opvoeding, levenservaringen en persoonlijkheidsfactoren, vormen culturen in sterke mate de inhoud van je waarden en normen. In veel culturen is openbaarheid of bekendheid van een daad bepalend. Als niemand gezien heeft dat je steelt, is er niets verkeerd gedaan. Maar het is fout als iemand het wel gezien heeft. Een ander voorbeeld is het functioneren van eer in een cultuur en het geweld dat daaraan verbonden is. Het westen van Europa kent vooral een individualistische, ik-cultuur. In oosterse culturen denkt men echter in familieverbanden en is de eer en goede naam van de familie belangrijker dan individuele belangen. Als iemand de eer van de familie beschadigt, dan wordt die vaak bloedig gewroken aan die persoon. Door immigratie uit deze culturen naar West-Europa hebben we daar ook in ons land mee te maken. Een ander voorbeeld is de bloedwraak waarbij de dood van een familielid gewroken wordt door een lid van de familie van de dader te doden.

Ons geweten speelt een belangrijke rol bij de beoordeling van schuld. Maar het beïnvloedt ook hoe we ons voelen bij ons doen en laten. Dat is de subjectieve kant van schuld, de beleving ervan. Als schuldige vóél je je ook schuldig, hoewel niet altijd even sterk. Iemand met een nauw geweten heeft eerder en sterker een schuldgevoel dan iemand met een ruim geweten. Iemand met een nauw geweten beoordeelt strikt, iemand met een ruim geweten doet dat niet. De vraag is hier niet wat beter is: een strikter of een ruimer geweten. Het gaat er nu om dat de mate van schuldgevoel verband houdt met je geweten en niet zo-

zeer met de objectieve schuld. Zo kan iemand die tijdens een visite een schoteltje heeft gebroken meer schuldgevoel hebben dan iemand die een lantaarnpaal ramt. Overtreding veroorzaakt schuld. Schuld kan gepaard gaan met schuldgevoel, maar dat is niet altijd zo. De schuld blijft echter overeind, of je die voelt of niet. Schuld houdt verband met het overtreden van een norm of regel en niet met gevoel.

Schuld in de Bijbel

Het begrip schuld is in de Bijbel meestal verbonden aan zonde en ongerechtigheid. Een voorbeeld daarvan is te vinden bij Ezra als hij constateert dat er gemengde huwelijken zijn gesloten (Ezra 9). Hij scheurt zijn boven- en onderkleed, trekt zijn haar uit en zit verbijsterd op de grond. Als het tijd is voor het avondoffer bidt hij. In zijn gebed belijdt hij de schuld die nu nog groter is geworden dan die van vóór de ballingschap. De HEERE heeft aan het volk genade bewezen en het teruggebracht in Jeruzalem, maar het verlaat door gemengde huwelijken opnieuw Gods geboden. God zou rechtvaardig zijn als Hij het teruggekeerde volk nu van de kaart zou vegen.

Er zijn ook situaties waarbij schuld ontstaat door een onbedoeld ongeluk. Per ongeluk doet men de ander kwaad. In Israël zijn in het Oude Testament de vrijsteden ingesteld waar iemand die onbedoeld een medemens gedood had, naartoe kon vluchten om aan de bloedwreker te ontkomen. Deze situaties zijn nauwkeurig omschreven. Zo wordt het voorbeeld gegeven van het ijzer dat tijdens het houthakken van de bijl afschiet en de naaste treft en doodt. De dader vlucht naar de vrijstad en is er na rechtspraak veilig zolang hij binnen het gebied van de vrijstad blijft. Na de dood van de hogepriester kan hij weer gaan en staan waar hij wil (zie Num. 35; Deut. 19).

Voor God staan alle mensen schuldig omdat zij allemaal

gezondigd hebben (zie Rom. 3:19). Maar in de Bijbel is ook te vinden dat er gradaties zijn in schuld. Willens en wetens zondigen wordt zwaarder bestraft dan het in onwetendheid zondigen. Zie bijvoorbeeld Lukas 12:47- 48: 'En die dienstknecht welke geweten heeft de wil zijns heren, en zich niet bereid noch naar zijn wil gedaan heeft, die zal met vele slagen geslagen worden. Maar die dezelve niet geweten heeft, en gedaan heeft dingen die slagen waardig zijn, die zal met weinige slagen geslagen worden. En een iegelijk wie veel gegeven is, van die zal veel geëist worden; en wie men veel vertrouwd heeft, van die zal men overvloediger eisen.'

Schuld en secularisatie

Onze samenleving is gesecculariseerd. Dat heeft gevolgen voor schuldbeleving. Je schuldig voelen houdt direct verband met het geweten. De opvoeding, vooral die in het gezin, vormt een geweten. Daar hebben veranderingen in waarden en normen hun uitwerking op. Hoewel in onze samenleving en cultuur christelijke waarden en normen als het ware 'ingebakken' zitten, is er al een langer durend uithollingsproces gaande. De basis van dat proces ligt in het uitgangspunt dat de mens zelf bepaalt wat goed en fout is. God en Zijn geboden doen daarin als 'externe instantie' niet meer mee. In feite bepaalt de meerderheid in de samenleving (of degenen met de grootste mond) wat goed is. Natuurlijk mag je voor jezelf wel bepaalde principes, waarden en normen hebben, maar die gelden niet voor een ander. Iemand die denkt dat hij de waarheid in pacht heeft is een fundamentalist. Een christen die meent een boodschap te hebben die voor ieder geldt, is een roepende in de woestijn. Hij (s)preekt tot dovemansoren.

Een ander basaal principe is dat we als verantwoordelijke mensen alles kunnen doen of laten zolang we een ander

maar niet benadelen of beschadigen. Dit humanistische principe is als enige leidend voor geseculariseerde mensen. Natuurlijk zal er best wel wat variatie zijn in de praktijk maar toch moeten we hier helder over blijven denken. Het maakt ook inzichtelijk in welk vervreemdingsproces we zitten.

Als gevolg van deze ontwikkelingen is de samenleving zonder vaste koers op drift. Het ontbreekt aan een moreel kompas dat aan een externe bron geijkt is. Zo kan het dus gebeuren dat er een geweldige inzet is om leven te redden en dat tegelijk abortus en euthanasie gewoon zijn. Bovendien mogen we verwachten dat er snelle veranderingen op blijven treden in de waarden en normen. Wat nú goed is, kan door morele golfbewegingen in de samenleving over dertig jaar onaanvaardbaar of zelfs strafbaar zijn.

De houding tegenover pedofilie maakt duidelijk dat de gevolgen ingrijpend zijn. In de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw was de seksuele omgang tussen volwassenen en kinderen bespreekbaar. Nu is die strafbaar en wordt het niet getolereerd. Wie zegt dat het over dertig jaar weer niet compleet andersom is? Vreemdgaan is geen zeldzaam verschijnsel en niemand hoeft verbaasd te staan als polygame varianten van relaties gelegaliseerd gaan worden. Een cultuur verandert niet zomaar, maar onze samenleving heeft geen ankergrond meer – en dan kan het snel gaan.

De gevolgen van deze ontwikkelingen zijn groot. Objectief valt uiteindelijk niet vast te stellen wat goed en fout is, behalve dan door een (wisselende) opvatting van de meerderheid of machthebbers. Dit heeft al decennialang ingrijpende gevolgen voor de opvoeding en vorming. We praten tegenwoordig steeds meer over een 'foutje' dan over schuld en zeggen dan gewoon 'sorry'. Maar als we

anderen hebben gekwetst, is 'sorry' wel heel gemakkelijk en goedkoop.

Verantwoordelijkheid

Opvoeding is bepalend voor gewetensvorming. Schuldgevoel hangt direct samen met je geweten. Een gezin waarin christelijke waarden en normen worden overgedragen ziet er anders uit dan waar dit niet gedaan wordt. Beleving van schuld kan door verschillen in opvoeding uit elkaar gaan lopen. Een voorbeeld hiervan: in een christelijk gezin is vloeken zonde tegen Gods gebod, terwijl het in een onchristelijk gezin ongewenst is omdat het mogelijk niet netjes is of omdat het mensen kan kwetsen. Dit zijn drie verschillende waarden en normen waarom vloeken niet goed is. Zou dit het onderlinge gesprek in onze samenleving over opvoeding niet hinderen? Wellicht.

Maar dat wil nog niet zeggen dat christenen geen roeping meer hebben om aandacht te (blijven) vragen voor Bijbelse waarden en normen en het heilzame karakter daarvan voor onze samenleving. In de christelijke hulpverlening is een aantal jaren geleden aandacht gevraagd voor vergeving zoals dat in de Bijbel voorkomt. Dit thema is ook wel bij niet-christelijke hulpverleners aan de orde. De invalshoek is dan meestal medemenselijkheid. Daar zitten ook positieve aspecten aan. Gods Geest werkt in Zijn algemene genade over de gehele wereld. Medemenselijkheid is daar een direct gevolg van. Maar doordat in een humanistische benadering Bijbels ingevulde begrippen als schuld en genade ontbreken, is een Bijbelse invalshoek toch anders van karakter.

We mogen niet doorslaan: ook niet-christenen vinden gewetensvorming belangrijk. In onze cultuur zitten christelijke waarden en normen ingebakken. Ze stempelen onze samenleving en worden in onze cultuur gedeeld. Of je nu

wel of niet naar de kerk gaat, toch zal de algemene opvatting zijn dat Klaas uit het voorbeeld aan het begin van dit hoofdstuk niet zo hard mag rijden, zeker niet op een weg met verkeersdrempels. Klaas zelf zal toch ook niet gemakkelijk doen over de aanrijding die hij veroorzaakte, ongeacht zijn levensovertuiging.

Wel is er verzet tegen veel christelijke waarden en normen en zien we dat wezenlijke principes sneuvelen. Te denken valt aan de betekenis van geloof voor onze samenleving, de rol van het gezin en de invulling van de zondag als rustdag. De gevolgen daarvan zijn ingrijpend en maken de verschillen tussen christenen en geseclariseerde mensen snel groter. Toch moeten we blijven spreken over schuld en vergeving en over het heilzame van schuldbelijdenis.